

PIOTR SOSNOWSKI

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0001-5362-1378

p.sosnowski2@uw.edu.pl

Państwa de facto

Geneza koncepcji, debata terminologiczna i wyzwania
badawcze

De facto States

The Origins of the Concept, Terminological Debate and Research Challenges

Słowa kluczowe:

państwa de facto,
suwerenność empiryczna,
separatyzm, relacja
patron-klient

Keywords:

de facto states, empirical
sovereignty, secessionism,
patron-client
relationship

Państwa de facto. Geneza koncepcji, debata terminologiczna i wyzwania badawcze

Artykuł stanowi krytyczną analizę i systematyzację dorobku teoretycznego w zakresie studiów nad państwami *de facto*, czyli podmiotami politycznymi, które mają atrybuty państwowości, lecz pozbawione są szerokiego uznania międzynarodowego. Celem opracowania jest nie tylko przedstawienie genezy koncepcji, ale przede wszystkim uporządkowanie debaty terminologicznej oraz identyfikacja głównych nurtów badawczych. W oparciu o jakościową analizę porównawczą korpusu literatury anglo- i polskojęzycznej wyodrębniono dwa nurty – centralny (nawiązujący do conceptualizacji Scotta Pegga) oraz peryferyjny (charakteryzujący się fragmentarycznością i subiektywizmem). Uzasadniono przy tym wskazanie terminu *państwa de facto* jako najbardziej adekwatnego, uwzględniając jego popularność, neutralność, conceptualizację i uniwersalność. Artykuł wskazuje na kluczowe pojęcia w studiach nad państwami *de facto* oraz nakreśla problem funkcjonowania tych podmiotów w stosunkach międzynarodowych. Głównym wyzwaniem pozostaje deficyt badań porównawczych, które obejmowałyby jednostki spoza obszaru poradzieckiego.

De facto States: The Origins of the Concept, Terminological Debate and Research Challenges

The article presents a critical analysis and systematisation of theoretical scholarship regarding *de facto* states – political entities possessing attributes of statehood but lacking widespread international recognition. The aim of the study is not only to present the origins of the concept but, above all, to structure the terminological debate and identify the main research streams. Drawing on a qualitative comparative analysis of the corpus of English- and Polish-language literature, two streams were distinguished – the central (referring to Scott Pegg's conceptualisation) and the peripheral (characterised by fragmentation and subjectivism). The use of the term *de facto states* is justified as the most adequate, taking into account its popularity, neutrality, conceptualisation, and universality. The article highlights key concepts in *de facto* state studies and outlines the issue of their functioning in international relations. The main challenge remains the deficit of comparative studies covering entities outside the post-Soviet space.

Wprowadzenie

Państwo jest pierwotnym podmiotem prawa międzynarodowego i głównym uczestnikiem stosunków międzynarodowych¹. Jako dojrzała forma organizacji politycznej społeczeństw jest jednocześnie architektem i składową ładu globalnego². Choć w nauce i praktyce podejmowano próby stworzenia uniwersalnej definicji państwa³, to badacze definiują je różnie⁴. Dominuje przekonanie o roli międzynarodowego prawa zwyczajowego jako źródła kryteriów konstytuujących prawną podmiotowość państwa⁵. Nawiązuje to do propozycji Georga Jellinka, który definiował je jako korporację osiadłego ludu wyposażoną w samorodną władzę zwierzchnią⁶. Wskazane przez niego trzy podstawowe kryteria identyfikacji państwa – ludność, terytorium i władza – zaadaptowane zostały w pkt 1 *Konwencji*

- 1 G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl., Hrsg. W. Jellinek, Verlag von O. Häring, Berlin 1914, s. 136–158; I. Popiuk-Rysińska, *Uczestnicy stosunków międzynarodowych, ich interesy i oddziaływania*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 87–89; R. Kuźniar, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, [w:] *Stosunki międzynarodowe – geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000, s. 109; tenże, *Porządek międzynarodowy. Perspektywa ontologiczna*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2019, s. 81–83; L. Antonowicz, *Państwa i terytoria. Studium prawnomiędzynarodowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 29–31; D. Kondrakiewicz, *Państwo*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 65–91; B. Szmulik, M. Żmigródzki, *Pojęcie, sposoby definiowania oraz cechy państwa*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 13–21.
- 2 R. Skarżyński, *Anarchia i policentryzm. Elementy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2006; M. Sobczyński, *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2006; M. Weber, *Politik als Beruf*, Verlag von Duncker & Humboldt, München–Leipzig 1926.
- 3 W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Lexis Nexis, Warszawa 2003, s. 130.
- 4 A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971, s. 105–106; H. Kelsen, *General Theory of Law & State*, Transaction Publishers, New Brunswick–London 2006, s. 105–106.
- 5 L. Antonowicz, *Państwa...*, s. 17; M. Sobczyński, *Państwa...*, s. 25–29.
- 6 G. Jellinek, *Allgemeine...*, s. 433.

o *Prawach i Obowiązках Państw* przyjętej w 1933 r. w Montevideo oraz poszerzone o czwarte kryterium, tj. zdolność do utrzymywania stosunków z innymi państwami⁷. Na gruncie doktryny prawa międzynarodowego za państwo uznaje się zatem podmiot zdolny do uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych oraz sprawujący władzę nad określonym terytorium i jego ludnością.

Ten względnie klarowny sposób definiowania państwa w prawie i doktrynie prawa międzynarodowego zaciera się jednak w zderzeniu z interpretowaniem konkretnych sytuacji politycznych. Samo bowiem posiadanie atrybutów państwa przez jednostkę geopolityczną nie skutkuje statusem pełnoprawnego podmiotu prawa międzynarodowego. Nie oznacza też, że wskutek trwałej faktycznej utraty władztwa nad swoim terytorium dane państwo traci podmiotowość prawnomiędzynarodową. Z drugiej strony nielegitymizowane wcześniej jednostki mające atrybuty państwa i wyraźny zamiar uczestniczenia w stosunkach międzynarodowych w roli państwa mogą⁸ zostać za takie uznane przez społeczność międzynarodową, jeśli nie naruszyłyby to bezwzględnie obowiązujących norm prawa międzynarodowego (*ius cogens*).

Na ocenę roszczenia podmiotu, który zadeklarował, że jest państwem, wpływają trudne do pogodzenia ze sobą zasady prawne, np. nieingerencji w sprawy wewnętrzne, samostanowienia, integralności terytorialnej czy nabycia terytorium⁹. W praktyce pełna osobowość prawnomiędzynarodowa zależy wyłącznie od uznania przez społeczność międzynarodową roszczenia danego podmiotu do państwowości¹⁰. Istniejące państwa arbi-

7 *Convention on the Rights and Duties of States*, „Yale Law School. Lillian Goldman Law Library” [online, dostęp: 1 VII 2025]: <https://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam03.asp>.

8 Elżbieta Dynia wskazuje, że uznanie jest aktem dobrowolnym. E. Dynia, *Uznanie państwa powstałego w drodze secesji*, [w:] *Państwo i terytorium w prawie międzynarodowym*, red. J. Menkes, E. Cała-Wacinkiewicz, Wydawnictwo „C. H. Beck”, Warszawa 2015, s. 32.

9 S. Zaręba, *Skutki braku uznania państwa w świetle prawa międzynarodowego*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2020, s. 426.

10 W praktyce istnieją dwie formy uznania – *de facto* lub *de iure*. Uznanie prawne (*de iure*) traktowane jest jako „pełne, nieodwołalne, bezwarunkowe i oficjalne [...] towarzyszą mu wszystkie prawne skutki uznania. Oznacza to wolę nawiązania stosunków dyplomatycznych, konsularnych, politycznych, ekonomicznych,

tralnie i uznaniowo zdecydowały o tym choćby w przypadkach Gwinei Bissau czy Bośni i Hercegowiny. Nie stało się tak jednak na przykład w przypadku Somalilandu¹¹.

Współcześnie funkcjonuje wiele jednostek politycznych, którym społeczność międzynarodowa lub jej część odmawia uznania za państwo, np. Cypr Północny, Somaliland, Republika Chińska czy Kosowo. Inne czytelnie wyrażają zamiar funkcjonowania w roli suwerennego państwa, choć jednocześnie nie deklarują secesji, np. Region Kurdystanu w Iraku. Praktyka ich funkcjonowania stanowi przedmiot badań naukowych, a podmioty te bywają nazywane państwami *de facto*¹². Najczęściej geneza takich

handlowych i kulturalnych. [...] Państwo uznane jest pełnoprawnym partnerem na forum międzynarodowym. Natomiast uznanie *de facto* ma charakter warunkowy, jest odwołalne, niepewne, prowizoryczne. Wiąże się głównie z nawiązaniem przez uznawanego i uznającego dwustronnych relacji ekonomicznych, kulturalnych lub innych, ale w zasadzie nie powoduje nawiązania stosunków dyplomatycznych. Ten typ uznania stosuje się w sytuacjach, gdy uwarunkowania polityczne dyktują korzyści z uznania, ale brak jest pewności co do trwałości bytu uznawanego państwa". Praktyka uznania *de facto* stosowana jest wobec jednostek politycznych sprawujących faktyczną władzę nad określonym terytorium i populacją znajdującą się formalnie w jurysdykcji państwa uznanego prawnie. M. Sobczyński, *Państwa...*, s. 55. Por. L. F. L. Oppenheim, *International Law. A Treatise*, vol. 1: *Peace*, ed. H. Lauterpacht, Longmans, Green and Co, London-New York-Toronto 1955, s. 134–137; J. P. de Andrade Barroso, *Uznanie państwa w świetle prawa międzynarodowego*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1994, s. 32–34.

- 11 Szerzej zob.: tamże, s. 86–178; E. Dynia, *Uznanie państwa w prawie międzynarodowym. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017.
- 12 Szerzej zob.: S. Pegg, *Twenty Years of de facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects*, [w:] *The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*, ed. W. R. Thompson, Oxford University Press, Oxford 2017; E. Berg, S. Pegg, *Scrutinizing a Policy of „Engagement without Recognition”: US Requests for Diplomatic Actions with de facto States*, „Foreign Policy Analysis” 2018, vol. 14, issue 3, s. 388–407; E. Berg, R. Toomla, *Forms of Normalisation in the Quest for de facto Statehood*, „International Spectator” 2009, vol. 44, No. 4, s. 27–45; R. Toomla, *Charting Informal Engagement between de facto States: A Quantitative Analysis*, „Space and Polity” 2016, vol. 20, No. 3, s. 330–345; R. Toomla, *De facto States in the International System: Conditions for (In-)formal Engagement*, University of Tartu Press, Tartu 2013 (Dissertationes Rerum Politicarum Universitatis Tartuensensis, 10); *States-within-States. Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, ed. P. Kingston, I. S. Spears, Palgrave Macmillan, New York 2004; A. Florea, *De facto States: Survival and Disappearance (1945–2011)*, „International Studies Quarterly” 2017, vol. 61, No. 2, s. 337–351; *De facto States. The Quest for Sovereignty*, ed. T. Bahcheli, B. Bartmann,

jednostek wiąże się z ich konfliktem i secesją od państwa macierzystego, którą zainicjowało i wspierało pojedyncze mocarstwo – patron. Sam akt secesji bywa postrzegany przez społeczność międzynarodową jako złamanie podstawowych norm prawa międzynarodowego. W takiej optyce państwa *de facto* traktowane są jako nielegalne byty, które należy ignorować lub zwalczać¹³. Trzeba jednak zauważyć, że w ramach tej samej kategorii pojęciowej można rozpatrywać odmiennie traktowane przypadki, np. Kosowo, które mimo uznania przez znaczną część społeczności międzynarodowej nie jest członkiem ONZ ani innych istotnych organizacji międzynarodowych.

Niniejszy artykuł ma charakter studium teoretyczno-konceptualnego. Jego celem jest omówienie genezy i stanu badań, ale przede wszystkim krytyczna ewaluacja aktualnej dyskusji naukowej nad państwami *de facto*. Przyjętą metodą badawczą jest jakościowa analiza dyskursu naukowego połączona z analizą porównawczą definicji i typologii funkcjonujących w literaturze przedmiotu. Takie podejście pozwala na dekonstrukcję istniejących niespójności terminologicznych. Stosuję tu określenie *państwa de facto*, choć w literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele terminów charakteryzujących podmioty tego typu¹⁴. Wynika to z dwóch głównych przyczyn: po pierwsze, istnieją znaczne różnice między empirycznymi atrybutami państwowości poszczególnych państw *de facto*, a po drugie, ocena tych atrybutów, czy nawet sam ich dobór, często wynika z subiektywnych przekonań badaczy. Każda z tych przyczyn utrudnia badania porównaw-

H. Srebrnik, Routledge, New York 2004; *Unrecognized States in the International System*, ed. N. Caspersen, G. Stansfield, Routledge, London 2010; J. Harvey, G. Stansfield, *Theorizing Unrecognized States: Sovereignty, Secessionism, and Political Economy*, [w:] *Unrecognized States in the International...*, s. 21–36; M. Kosienkowski, *Współpraca społeczności międzynarodowej z państwami de facto*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.

13 Tamże, s. 11.

14 Shpend Kursani podobnie zdiagnozował problem w literaturze dotyczącej podmiotów tego typu, choć zastosował inny termin – *państwo kwestionowane* (*contested state*). Skoncentrował się na aspekcie związanym z praktyką kwestionowania państwowości tych podmiotów. Jednocześnie nie odniósł się jednak do coraz powszechniejszego w literaturze konsensusu na rzecz stosowania terminu *państwa de facto*, który opiera się na konceptualizacji Pegga. Sh. Kursani, *Reconsidering the Contested State in Post-1945 International Relations: An Ontological Approach*, „International Studies Review” 2021, vol. 23, No. 3, s. 752–778.

cze i systematyczną kumulację wiedzy. W związku z tym niniejsze opracowanie dąży do wskazania rdzenia konceptualizacji państw *de facto* i proponowania spójnej siatki pojęciowej, wykraczając poza proste zreferowanie istniejących stanowisk.

Geneza koncepcji państw *de facto*

Państwa *de facto* traktowane są przez społeczność międzynarodową jako byty marginalne, klientelistyczne wobec swoich patronów, niepożądane i stanowiące zagrożenie dla integralności państw, których formalnie są częścią. Z tego też powodu przejawy ich empirycznej suwerenności bywają albo ignorowane, albo zwalczane jako zagrożenie dla pokoju. Praktyka funkcjonowania każdego z tych podmiotów stoi niejako w sprzeczności z normami prawnomiędzynarodowymi. Mimo to badania zwracają uwagę na współpracę między państwami *de facto* a państwami suwerennymi, które formalnie nie uznają ich za samodzielne podmioty¹⁵. Rosnąca wiedza o tych jednostkach politycznych i ich nieformalnych relacjach ze społecznością międzynarodową uwypukla eksplanacyjny niedostatek analiz opartych na identyfikacji państwa wyłącznie na podstawie prawa międzynarodowego. Choć perspektywa prawnomiędzynarodowa stanowi najważniejszy kontekst funkcjonowania tych podmiotów, to wyjaśnienie ich praktyki wymagało wyodrębnienia osobnej subdyscypliny studiów nad państwami *de facto*¹⁶.

Studia nad państwami *de facto* proponują identyfikację podmiotów państwowych raczej na podstawie rzeczywistej władzy nad danym

15 Szerzej zob.: E. Berg, S. Pegg, *Scrutinizing...*; S. Pegg, E. Berg, *Lost and Found: The WikiLeaks of de facto State – Great Power Relations*, „International Studies Perspectives” 2016, t. 17, issue 3, s. 267; J. Ker-Lindsay, *Engagement without Recognition: The Limits of Diplomatic Interaction with Contested States*, „International Affairs” 2015, vol. 91, No. 2, s. 267–285; R. Toomla, *Charting...* O państwach *de facto* i organizacjach międzynarodowych zob. też w: M. Kosienkowski, *Współpraca...*, s. 83, 111, 143, 171.

16 Sygnałem tego jest np. powołanie w 2020 r. przy Uniwersytecie w Tartu jednostki, która specjalizuje się w badaniu państw *de facto*. Skupieni w niej naukowcy, jak Eiki Berg i Raul Toomla, nawiązują do siatki pojęciowej zaproponowanej przez Peggę. Zob. *De facto States Research Unit*, „University of Tartu” [online, dostęp: 1 III 2025]: <<https://defactostates.ut.ee>>.

terytorium niż uznania prawnomiędzynarodowego. Z tego powodu dorobek badaczy tego zagadnienia może być postrzegany jako swoiste źródło argumentów politycznych, które podważają przyjęte normy i doktrynę prawa międzynarodowego. Wskazuje on jasno na zasadniczą nieokreśloność praktyki identyfikowania państw w naukach społecznych oraz prawie międzynarodowym. Pierwsza, pionierska charakterystyka państw *de facto* zaproponowana została przez Scotta Pegga, który zdefiniował te jednostki poprzez następujące czynniki:

- zorganizowane przywództwo polityczne, które doszło do władzy dzięki działaniom lokalnych populacji;
- poparcie społeczne i zdolność do świadczenia usług państwowych na rzecz danej populacji na określonym obszarze terytorialnym, nad którym skuteczna kontrola utrzymywana jest przez dłuższy czas;
- dążenie do szerokiego międzynarodowego uznania za suwerenne państwa;
- brak międzynarodowego uznania skutkujący nielegalnością w oczach społeczności międzynarodowej¹⁷.

Pegg zwrócił uwagę na fakt, że praktyka uznawania państw nie wynika z ich empirycznej charakterystyki. Nie wiąże się również z tym, czy dany podmiot jest materialnie państwem, czy nie, lecz czy społeczność międzynarodowa wyraża wolę włączenia go do swojego grona na równorzędnych zasadach. Wynika to z konstatacji, że współczesny porządek międzynarodowy stanowiony jest na podstawie kolektywnej percepcji struktury systemów państwowych, na którą składają się zróżnicowane stanowiska pojedynczych aktorów¹⁸. Prowadzi to do rozdźwięku pomiędzy faktami materialnymi, decyzjami i praktykami politycznymi oraz normami prawnymi formułowanymi w celu identyfikacji państw. Jak wskazuje Janis Grzybowski, nie należy traktować tego zjawiska jako problemu do rozwiązania, ale jako źródło ładu społecznego, na który składają się różnorodne praktyki tworzenia, uznawania i kontestacji prawnej samego zjawiska pań-

17 Zob. rozprawę doktorską: S. M. Pegg, *On the Margins: International Society and the de facto State*, University of British Columbia, [b.m.w.] 1997, s. 37–38: <<http://hdl.handle.net/2429/7426>> [dostęp: 1 III 2025].

18 J. Grzybowski, *To Be or Not to Be: The Ontological Predicament of State Creation in International Law*, „European Journal of International Law” 2017, vol. 28, No. 2, s. 409–432.

stwowości. Nie jest bowiem możliwa merytoryczna identyfikacja państwa oparta wyłącznie o jego materialne atrybuty. Zdaniem Grzybowskiemu już samo działanie zmierzające do rozważenia państwowości danego podmiotu praktycznie naturalizuje go jako państwo – formę, za pomocą której formułowane i kształtowane są roszczenia polityczne, prowadzone konflikty i zawierane porozumienia¹⁹. Złożoność i zróżnicowanie tych podmiotów były przyczyną zainicjowanego przez Pegga w 1997 r. procesu kształtowania wyspecjalizowanych studiów obszarowych nad państwami *de facto*.

Debata terminologiczna i kryteria pojęciowe

Badacze odwołujący się do dorobku Pegga stosują względnie spójną siatkę pojęciową: *patron*, *państwo macierzyste*, *suwerenność*, *secesja*, *zaangażowanie bez uznania*, *legitymizacja*²⁰. Terminem *patron* określa się suwerenne państwo, które politycznie, gospodarczo czy militarnie wspiera państwo *de facto* wbrew woli państwa macierzystego, które formalnie sprawuje władzę nad terytorium realnie administrowanym przez państwo *de facto*. Pozostałe terminy pozwalają odróżnić sytuację formalnoprawną od faktycznej praktyki funkcjonowania tych podmiotów.

Suwerenność rozpatrywana jest w wymiarach suwerenności wewnętrznej, która oznacza sprawowanie efektywnej władzy nad danym terytorium,

- 19 Tenże, *The Paradox of State Identification: De facto States, Recognition, and the (Re-)production of the International*, „International Theory” 2019, vol. 11, issue 3, s. 241–242, 256.
- 20 Zob.: *De facto States. The Quest...*; G. Kyris, *Sovereignty and Engagement without Recognition: Explaining the Failure of Conflict Resolution in Cyprus*, „Ethnopolitics” 2018, vol. 17, No. 4, s. 426–442; E. Berg, *Parent States versus Secessionist Entities: Measuring Political Legitimacy in Cyprus, Moldova and Bosnia & Hercegovina*, „Europe-Asia Studies” 2012, vol. 64, No. 7, s. 1271–1296; E. Berg, *Bridging the Divide between Parent States and Secessionist Entities: A New Perspective for Conflict Management?*, „Space and Polity” 2018, vol. 22, No. 1, s. 15–29; J. Ker-Lindsay, E. Berg, *Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States*, „Ethnopolitics” 2018, vol. 17, No. 4, s. 335–342; K. Palani [i in.], *De facto States Engagement with Parent States: Kurdistan's Engagement with the Iraqi Government*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2021, vol. 48, No. 4, s. 770–788; E. Berg, S. Pegg, *Scrutinizing...*; N. Caspersen, *Playing the Recognition Game: On Kin-State Involvement in de facto State Formation and Maintenance*, „Ethnopolitics” 2012, vol. 11, No. 4; też, *Making Peace with de facto States*, [w:] *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, ed. M. Riegl, B. Doboš, Springer, Cham 2017, s. 11–23.

suwerenności zewnętrznej, gdy władza ta uczestniczy w stosunkach międzynarodowych, suwerenności empirycznej, oznaczającej sytuację, gdzie państwo lub państwo *de facto* ma zarówno atrybuty suwerenności wewnętrznej, jak i zewnętrznej, oraz suwerenności formalnej, czyli uznania międzynarodowego. Brak suwerenności formalnej przy jednoczesnym dysponowaniu atrybutami suwerenności empirycznej stanowi definiującą cechę państwa *de facto*²¹. Kryterium suwerenności zewnętrznej może być też faktyczne uczestnictwo w stosunkach z innymi państwami pomimo braku formalnego uznania²². Nawiązanie relacji między państwem *de facto* a podmiotem prawa międzynarodowego, który nie jest jego patronem, może być określone jako zaangażowanie bez uznania²³. Tym, co odróżnia państwa zaangażowane od patrona, jest fakt, że ten ostatni udziela państwu *de facto* pewnego rodzaju gwarancji bezpieczeństwa, które powstrzymują państwo macierzyste przed interwencją zbrojną na terytorium państwa *de facto*.

Legitymizacja jest procesem, stałym wysiłkiem władz państwa *de facto* na rzecz pozyskania lub utrzymania poparcia dla swojej władzy i prowadzonej polityki. Należy rozróżnić legitymizację wewnętrzną, która dotyczy populacji państwa *de facto*, od zewnętrznej, dotyczącej pełnoprawnych uczestników stosunków międzynarodowych. Legitymacja jest natomiast stanem – aktem uznania władzy państwa *de facto* przez jego populację, np. wyrażonym w wyborach czy praktyce funkcjonowania. Legitymacja zewnętrzna – będąca rezultatem oficjalnego aktu uznania podmiotu za suwerenny przez państwa członkowskie ONZ – jest zaś kryterium,

- 21 Wyraźny przykład rozbieżności między suwerennością empiryczną a formalną to Somaliland, który choć formalnie nie jest uznawany za państwo, prowadzi intensywne (choć nieformalne) relacje ze społecznością międzynarodową, m.in. Etiopią, Turcją, Dżibuti, Wielką Brytanią i Danią.
- 22 E. Berg, E. Kuusk, *What Makes Sovereignty a Relative Concept? Empirical Approaches to International Society*, „Political Geography” 2010, vol. 29, issue 1, s. 41.
- 23 Polityka Unii Europejskiej wobec państw *de facto* w Europie i na Kaukazie nazywana jest zaangażowaniem bez uznania (*non-recognition and engagement*) i ma skutkować zmniejszeniem roli patrona, np. Rosji w Abchazji, Osetii Południowej i Naddniestrzu. Realizowana jest przy tym za zgodą państwa macierzystego. Zob.: A. Cooley, L. A. Mitchell, *Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States*, „The Washington Quarterly” 2010, vol. 33, No. 4, s. 59–73; T. De Waal, *Enhancing the EU's Engagement with Separatist Territories*, „Carnegie Europe” 2017, vol. 17.

które odróżnia państwa *de facto* od pełnoprawnych uczestników stosunków międzynarodowych.

W ostatnich latach można też zauważyć wyraźny konsens co do samego stosowania terminu *państwo de facto*, ale jego treść nadal jest przedmiotem debaty obfitującej publikacjami badań porównawczych i poszukiwaniem spójności terminologicznej²⁴. Literatura przedmiotu pełna jest studiów dotyczących nieuznawanych jednostek geopolitycznych, ale jednocześnie cierpi na niedostatek badań porównawczych. Powstawały zatem różnorodne kategorie pojęciowe stosowane do analizy tych samych podmiotów, zjawisk i procesów. Wielu badaczy ignorowało ustalenia i argumenty, które nie pasowały do ich własnej optyki lub z góry założonej hipotezy. Scott Pegg w artykule podsumowującym dwadzieścia lat studiów nad państwami *de facto* trafnie opisał powyższą sytuację jako „szeroką proliferację zróżnicowanych terminów [...], której towarzyszą spory o precyzję terminologiczną skutkujące ograniczonym postępem naukowym”²⁵. Jednym z powodów takiej praktyki może być nader rozwinięte w omawianym nurcie badań pryncypializm, tj. zamiar zwrócenia uwagi na wybrany wąski aspekt dotyczący badanych podmiotów i przekonanie o jego wyjątkowości. Dotyczy to np. takich pojęć jak: *quasi-państwo* – synonim (suwerennego) państwa upadłego, które nie realizuje swoich podstawowych funkcji, np. monopolu na użycie siły; *państwo nieuznawane* – które oznacza brak formalnego uznania przez społeczność międzynarodową²⁶; *pseudopaństwo* – ukrywające rzeczywisty zamiar patrona takiego podmiotu, np. aneksji terytorium innego państwa pod pretekstem realizacji prawa do samostanowienia lokalnej populacji.

Państwa *de facto* realizują funkcje sprawcze, np. dotyczące zapewnienia dostępu do podstawowych usług publicznych na kontrolowanym

24 M. Kosienkowski, *Four Problems of de facto State Studies: A Central European Perspective*, „Polish Political Science Yearbook” 2023, vol. 52, issue 1, s. 41–53.

25 S. Pegg, *Twenty... Wcześniej na problem ten zwrócił uwagę Deon Geldenhuys: D. Geldenhuys, Contested States in World Politics*, Palgrave Macmillan, New York 2009, s. 26–27.

26 Termin *państwo nieuznawane* może być epistemicznie problematyczny, ponieważ definiuje zjawisko poprzez brak międzynarodowego uznania, a nie poprzez jego faktyczne cechy (np. efektywną władzę). W konsekwencji określenie obiektu zależy od czynników zewnętrznych wobec niego (decyzji społeczności międzynarodowej), a nie od jego właściwości.

terytorium. Niektóre zdają się działać w tej roli sprawniej niż ich państwa macierzyste, np. Somaliland, który formalnie jest częścią terytorium Somalii. Dysponują też większym potencjałem gospodarczym i ludnościowym niż niektóre małe i mikropaństwa, np. Nauru, Tuvalu i Palau. Stosowanie zróżnicowanych określników może wynikać z niedostatecznej znajomości wyników badań i terminologii używanej przez innych badaczy zajmujących się tym samym typem zjawisk politycznych. Niekiedy może być też świadomą decyzją badacza zmierzającego do usystematyzowania podmiotów względem określonych cech. Objaśnia to genezę takich terminów, jak np. *państwo w państwie* i *państwo kwestionowane*²⁷.

Pomimo opisanej wyżej sytuacji analiza literatury przedmiotu wskazuje, że obecnie najczęściej stosowanym terminem wobec takich podmiotów jest *państwo de facto* wraz z towarzyszącą mu siatką pojęciową. Konsens w tej sprawie dotyczy również badaczy, którzy wcześniej stosowali inne terminy, np. *quasi-państwo*²⁸ czy *pseudopaństwo*²⁹. Rusycysta Pål Kolstø w okresie, gdy jeszcze używał pojęcia *quasi-państwo*, krytykował określanie takich podmiotów mianem *pseudopaństwa* ze względu na pochodzący z greki przedrostek *pseudo-*, który odnosi się do kłamstwa. Jego zdaniem użycie terminu *pseudopaństwo* implikuje arbitralny osąd i negatywne konotacje³⁰. Mimo to we współczesnych opracowaniach nadal można zauważyć pomieszanie najróżniejszych sformułowań.

27 Zob.: I. S. Spears, *States-within-States: An Introduction to Their Empirical Attributes*, [w:] *States-within-States...*, s. 15–34; Sh. Kursani, *Reconsidering...*, s. 752–761.

28 Zob. M. Kosienkowski, K. Ženková Rudincová, *Client de facto States and Quasi-Patrons: Insights from the Relationship between Somaliland and Ethiopia*, „Ethnopolitics” 2024, vol. 23, No. 2, s. 152–172; P. Kolstø, *Authoritarian Diffusion, or the Geopolitics of Self-Interest? Evidence from Russia's Patron-Client Relations with Eurasia's de facto States*, „Europe-Asia Studies” 2020, vol. 72, No. 6, s. 890–912.

29 W poniższej publikacji autorzy zastosowali niesynonimiczne określenia *quasi-państwo* i *pseudopaństwo*: V. Kolossov, J. O'Loughlin, *Pseudo-States as Harbingers of Global conflict?*, „Eurasian Geography and Economics” 2006, vol. 39, issue 2, s. 151. Później przyjęli inne stanowisko, oświadczając, że określenie *państwo de facto* jest najbardziej właściwe i neutralne. J. O'Loughlin, V. Kolossov, G. Toal, *Inside Abkhazia: Survey of Attitudes in a de facto State*, „Post-Soviet Affairs” 2011, vol. 27, No. 1, s. 2.

30 P. Kolstø, *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*, „Journal of Peace Research” 2006, vol. 43, No. 6, s. 725; tenże, *What's in a Name? „De facto*

Jako główna alternatywa dla określenia *państwo de facto* jawi się termin *quasi-state*, czyli *quasi-państwo*, a niekiedy przekładany jako *niby-państwo*. W literaturze częściej odnosi się on jednak do państw upadłych – przeciwieństwa *państwa de facto*, które mają legitymizację zewnętrzną przy deficycie wewnętrznej. Wprowadzili go pod koniec lat siedemdziesiątych Hedley Bull i Adam Watson, definiując quasi-państwa jako postkolonialne jednostki w Afryce i Azji, które mimo międzynarodowego uznania nie zapewniają podstawowych funkcji państwowych swoim obywatelom lub nie są w stanie uczestniczyć w stosunkach międzynarodowych w sposób określony przez państwa europejskie³¹. Nawet Kolstø, który stosował pojęcie *nieuznawane quasi-państwo*, ostatecznie porzucił je na rzecz terminu *państwo de facto*³². Aram Rafaat wyjaśnił niezgodność pomiędzy tymi dwoma sformułowaniami jako wynikającą z dwóch różnych tradycji myślenia o państwie – wywodzącej się z myśli Maxa Webera i pochodzącej od Roberta H. Jacksona³³. Ze względu na genezę terminu *quasi-państwo* stosowanie go wobec faktycznie funkcjonujących, choć niemających formalnego uznania podmiotów należy odbierać jako niewłaściwe.

Analiza literatury przedmiotu pozwala wskazać cztery robocze kryteria podnoszące poprawność oceny określnika i związanej z nim siatki pojęciowej: popularność, neutralność, konceptualizację oraz uniwersalność. Popularność określiłem, porównując częstotliwość wystąpień danego terminu w wynikach wyszukiwarki publikacji „Google Scholar”³⁴. Przykładowo termin *quasi-state* wystąpił w ponad 2 tys. publikacji.

States”, Terminological Choices and Normative Consequences, „Pathways to Peace and Security” 2022, No. 1, s. 36.

- 31 *The Expansion of International Society*, ed. A. Watson, H. Bull, Clarendon Press, Oxford University Press, Oxford–New York 1984, s. 450. Popularyzacja tego terminu w literaturze przypisywana jest Robertowi Jacksonowi: R. H. Jackson, *Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World*, „International Organization” 1987, vol. 41, No. 3, s. 519–549.
- 32 Zob.: P. Kolstø, *Authoritarian...*; A. Rafaat, *Kurdistan in Iraq. The Evolution of a Quasi-State*, Routledge, London–New York 2018, s. 1–3.
- 33 Tamże, s. 1–5.
- 34 Wybór „Google Scholar” podyktowany był szerszą dostępnością publikacji niż w bazach „Scopus” czy „Web of Science”.

Najbardziej popularnym polskojęzycznym odpowiednikiem jest *quasi-państwo*, występujące w ponad 200 publikacjach.

Kryterium neutralności rozumiem tak, że dana kategoria pojęciowa nie wskazuje z góry określonej oceny przedmiotu badań. Za negatywne uznają takie terminy jak *niby-państwo*, *państwo fantomowe* i *państwo marionetkowe*, które stwierdzają, że przedmiot badań nie jest państwem, ale jednocześnie nie wyjaśniają, czym zatem jest. Określenia te stanowią arbitralny osąd oddalający od poznania i naukowego wyjaśnienia specyfiki tych podmiotów³⁵. Te trzy określniki wraz z ich angielskojęzycznymi odpowiednikami stosowane są również w odniesieniu do suwerennych państw³⁶, przez co należy je uznać za nieprecyzyjne w tym kontekście.

Kryterium konceptualizacji dotyczy przede wszystkim debaty nad problematyką i związanej z nią siatki pojęciowej oraz precyzji danego pojęcia. Jednym z bardziej problematycznych określników jest *quasi-państwo*, stosowane w odniesieniu do omawianych jednostek geopolitycznych, choć w literaturze ugruntowane jest wykorzystywanie go jako synonimu (suwerennych) państw słabych i upadłych³⁷.

Kryterium uniwersalności oraz takie terminy jak *state-within-state*, *unrecognised state* i *contested state* odnoszą się do podmiotów o specyficznej charakterystyce. Tak oto np. iracki Kurdystan i Tajwan nie ogłosiły secesji, więc nie zaistniała sytuacja, w której państwa decydują o jej uznaniu lub kontestowaniu. Co prawda podmiotowość polityczna tych jednostek jest podważana, ale badacze stosujący termin *contested state* skupiają się na podmiotach, których zadeklarowana niepodległość jest wyraźnie kontestowana przez społeczność międzynarodową. Polski odpowiednik terminu *state-within-state* – *państwo w państwie* używany jest natomiast tym kontekście w literaturze naukowej tylko sporadycznie.

35 Por. P. Kolstø, *What's...*, s. 30–46.

36 S. Kamilova, E. Berg, *How Can de facto State Be Distinguished from the Puppet State? Analysis of Transnistrian-Russian Relations and Dependences*, „The Estonian Foreign Policy Yearbook” 2011, s. 151–152.

37 W definiowaniu państw upadłych przyjmuję propozycję Jacksona, że są to państwa niebędące w stanie uzyskać kontroli nad znaczną częścią swojego terytorium i tym samym utrzymać monopolu na użycie siły. R. H. Jackson, *Quasi-States...*, s. 426–429.

Tabela 1. Określniki występujące w literaturze dotyczącej państw de facto

Określnik	Cecha			
	popularność	neutralność	konceptualizacja	uniwersalność
Quasi-państwo, niby-państwo (quasi-state)	tak	nie	nie	nie
Państwo fantomowe (phantom-state)	nie	nie	tak	nie
Państwo de facto (de facto state)	tak	tak	tak	tak
Parapaństwo (para-state)	nie	nie	tak	tak
Państwo w państwie (state-within-state)	tak	tak	tak	nie
Pseudo-państwo (pseudo-state)	tak	nie	nie	nie
Państwo separatystyczne (separatist state)	tak	nie	nie	nie
Państwo nieuznawane (unrecognised state)	tak	tak	tak	nie
Nieuznawane quasi-państwo (unrecognised quasi-state)	nie	nie	tak	nie
Państwo kontestowane (contested state)	tak	tak	tak	nie
Państwo marionetkowe (puppet state)	tak	nie	nie	nie

Źródło: oprac. własne w oparciu o: M. Kosienkowski, *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, t. 38, nr 3–4, s. 151–162; D. Byman, C. King, *The Mystery of Phantom States*, „The Washington Quarterly” 2012, vol. 35, No. 3, s. 43; S. Pegg, *De facto States in the International System*, Institute of International Relations The University of British Columbia, [b.m.w.] 1998 (Working Paper, 21), s. 1; H. Blakkisrud, P. Kolstø, *Dynamics of de facto Statehood: The South Caucasian de facto States between Secession and Sovereignty*, „Southeast European and Black Sea Studies” 2012, vol. 12, issue 2, s. 281–298; E. Berg, R. Toomla, *Forms...*, s. 1; B. H. Stanislawski, *Para-States, Quasi-States, and Black Spots*, „International Studies Review” 2008, vol. 10, issue 2, s. 366–396; *States-within-States...*, s. 1; V. Kolossov, J. O’Loughlin, *Pseudo-States...*, s. 1; D. Lynch, *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*, „International Affairs” 2002, vol. 78, No. 4, s. 831; C. King, *The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia’s Unrecognized States*, „World Politics” 2001, vol. 53, No. 4, s. 524; P. Kolstø, *The Sustainability...*, s. 723; D. Geldenhuys, *Contested...*, s. 4; Sh. Kursani, *Reconsidering...*, s. 752; B. Ivanel, *Puppet States: A Growing Trend of Covert Occupation*, [w:] *Yearbook of International Humanitarian Law* 2015, vol. 18, ed. T. D. Gill, T. McCormack, R. Geiss, Springer, [b.m.w.] 2016, s. 43–65

Jedynym określeniem spełniającym wszystkie powyższe kryteria jest państwo de facto. Odnosi się bowiem do charakterystyki materialnej przedmiotu badań, tzn. posiadania określonych cech państwa pomimo braku statusu państwa suwerennego z perspektywy prawnomiędzynarodowej, i jest

stosowane wyłącznie w odniesieniu do podobnych zjawisk. Nie sugeruje też *a priori* dysfunkcji w innych obszarach niż brak międzynarodowego uznania. W rezultacie jest to termin najbardziej neutralny, precyzyjny i obiektywny³⁸.

Nurty badawcze – perspektywa centralna i peryferyjna

Literaturę z obszaru studiów nad państwami *de facto* można podzielić na dwa nurty – centralny i peryferyjny. Do pierwszego zakwalifikowałem poglądy skupione wokół zaproponowanej przez Peggą w 1998 r. pierwotnej konceptualizacji państw *de facto*, która jest ciągle rozwijana i dyskutowana przez szereg innych badaczy³⁹. Charakteryzuje się ona spójną ciągłą debatą identyfikującą państwa na podstawie ich efektywności oraz zmierzającą do opracowania kryteriów ocennych (najczęściej związanych z kryteriami z Montevideo⁴⁰). Jednocześnie badacze tego nurtu starają się szeroko wyjaśnić kwestie związane z niedostatkami uznania prawnego państw *de facto*, często znajdując argumenty w głębszym historyczno-społecznym kontekście.

Drugi nurt, peryferyjny, zawiera różne, czasem wzajemnie sprzeczne konceptualizacje państw *de facto*, niespójne z centralną dyskusją. Opracowania z tego obszaru, jeśli już odnoszą się do efektywności państw *de facto*, to albo traktują ją jako sytuację przejściową, albo pomijają zdolność patrona do sterowania procesem decyzyjnym wewnątrz państwa *de facto*. Względem tego ostatniego aspektu można się też spotkać z odwrotnym i równie radykalnym stanowiskiem, w ramach którego państwa *de facto* postrzegane są jako bezwolne marionetki sterowane przez patronów –

38 J. O'Loughlin, V. Kolossov, G. Toal, *Inside...*, s. 2; L. Broers, *Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the de facto States of the South Caucasus*, „Caucasus Survey” 2013, vol. 1, No. 1, s. 69.

39 S. Pegg, *De facto States in the International System*, Institute of International Relations The University of British Columbia, [b.m.w.] 1998 (Working Paper, 21). Por.: *De facto States. The Quest...*; D. Lynch, *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and de facto States*, US Institute of Peace Press, Washington 2004, s. 3–141; N. Caspersen, *Playing...*; R. Toomla, *Charting...*; M. Kosienkowski, *The Gagauz Republic: Internal Dynamics of de facto Statehood*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K: Politologia” 2018, t. 24, nr 1, s. 115; A. Florea, *De facto States in International Politics (1945–2011): A New Data Set*, „International Interactions” 2014, vol. 40, No. 5.

40 *Convention on the Rights...*

pozbawione podmiotowości i zdolności do podejmowania autonomicznych decyzji (tabela 2).

W obszarze peryferyjnym umieściłem również propozycje skrajne, np. przeceniające sprawność tych podmiotów hagiografie, jak i publikacje, które opisują państwa *de facto* wyłącznie jako rebelie czy organizacje o charakterze przestępczym, pomijając empiryczne atrybuty państwowości tych podmiotów. W tych drugich spotyka się użycie określeń stygmatyzujących (np. *niby-państwo*) oraz przykładających wagę do określonego negatywnego aspektu (np. *państwo secesjonistyczne* czy *zbuntowana prowincja*). Może to wynikać z faktu, że badacze do niedawna skupiali się niemal wyłącznie na podmiotach położonych na obszarze poradzieckim⁴¹. W konsekwencji wielu naukowców i analityków opisywało te podmioty, koncentrując się na ich instrumentalnym wykorzystaniu przez państwo patrona, tj. Federację Rosyjską, oraz na negatywnym wpływie na państwa macierzyste⁴². Specyficzny kontekst tak ograniczonej grupy studiowanych przypadków utrudnił kolektywny proces rozwoju koncepcji państw *de facto*.

W niektórych przypadkach nurt peryferyjny może pełnić pozytywną funkcję prowokowania czy inspirowania do nowych pytań badawczych, przez co można dostrzec jego funkcję wspomagającą wobec nurtu centralnego⁴³. Systematyzację ustaleń odnośnie do wspomnianych wyżej nurtów badawczych przedstawia tabela 2.

41 W ujęciu państw *de facto* jako niedokończonego procesu dekolonizacji warto zwrócić uwagę na szerszy historyczny kontekst obszarów, na których funkcjonują. Cypr Północny, Somaliland oraz iracki Kurdystan wraz z podmiotami obszaru poradzieckiego (Naddniestrzem, Abchazją i Osetią Południową) znajdują się na obszarze historycznych wpływów Imperium Osmańskiego. Obecnie w tych trzech regionach stacjonują wojska rosyjskie, a w dwóch kolejnych – tureckie. Wojsk tureckich nie ma co prawda na terytorium Somalilandu, ale znajdują się w Mogadyszku – stolicy państwa macierzystego. Regiony te funkcjonują zatem w długotrwałych strukturach postimperialnych, które Turcja i Rosja postrzegają jako swoje strefy wpływów.

42 Zob. np. A. Legucka, *Wykorzystanie quasi-państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, t. 8 (44), nr 1, s. 11–29.

43 Przykładem takiej publikacji z obszaru peryferyjnego jest artykuł Bartosza H. Stanisławskiego, w którym zaproponowano szczegółową typologię bytów terytorialnych o różnych celach i mechanizmach przetrwania, obejmującą również te, które nie dążą do uznania za suwerenne państwa. W kontekście państw *de facto* autor ten dostrzega niuanse związane z zaangażowaniem patronów i warunkową lojalnością takich podmiotów. Zob. B. H. Stanisławski, *Para-States, Quasi-States, and Black Spots*, „International Studies Review” 2008, vol. 10, issue 2, s. 366–390.

Tabela 2. Charakterystyka państw de facto w centralnym i peryferyjnym obszarze literatury przedmiotu

Cechy charakterystyczne obszarów	Obszar centralny	Obszar peryferyjny
Wartościowanie podmiotu badania	brak	negatywne
Badacze	Scott Pegg, Marcin Kosienkowski, Eiki Berg, James Ker-Lindsay, Nina Caspersen, Denise Natali, Shpend Kursani, Kamaran Palani, John O'Loughlin, Władimir Kołossow, Adrian Florea, Helge Blakkisrud, Pål Kolstø	Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz, Krzysztof Strachota, Maciej Falkowski, John O'Loughlin, Władimir Kołossow, Dov Lynch
Stosowane okreśniki	<i>państwo de facto, państwo w państwie, quasi-państwo, państwo nieuznawane</i>	<i>pseudopaństwo, niby-państwo, para-państwo, nieuznawane quasi-państwo, państwo marionetkowe, państwo separatystyczne</i>
Refleksja nad praktyką identyfikowania państw w literaturze przedmiotu i praktyce międzynarodowej	tak	brak
Odwołania do innych studiów przypadków	tak	okazjonalne
Studia porównawcze	wiele	okazjonalne
Odwołania do debaty dotyczącej państw de facto	tak	brak lub wybiórcze
Patron	podstawowy aspekt analizy; ocena zależna od konkretnego przypadku, czasu i kontekstu	założenie o wszechmoc patrona; brak uwzględniania kontekstów i niuansów; przedmiot analizy ukazany jako bezwolna marionetka lub jako terytorium okupowane przez patrona

Źródło: oprac. własne w oparciu o: S. Pegg, *De facto...*, s. 12; M. Kosienkowski, *Współpraca...*, s. 11–15; J. Ker-Lindsay, E. Berg, *Introduction...*; N. Caspersen, *Making...*; D. Natali, *The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo*, „The Washington Quarterly” 2015, vol. 38, No. 2, s. 145–164; Sh. Kursani, *Reconsidering...*, s. 752; J. O'Loughlin, V. Kolossov, G. Toal, *Inside...*; A. Florea, *De facto States in International...*, s. 788–811; H. Blakkisrud, P. Kolstø, *Dynamics...*, s. 281–298; K. Pełczyńska-Nałęcz, K. Strachota, M. Falkowski, *Para-States in the Post-Soviet Area from 1991 to 2007*, „International Studies Review” 2008, vol. 10, issue 2, s. 370–387; V. Kolossov, J. O'Loughlin, *Pseudo-States...*, s. 151–175; D. Lynch, *Separatist...*, s. 3–21

W 2002 r. badacz rosyjskiej strategii militarnej Dov Lynch stwierdził, że badania nad państwami *de facto* skoncentrowane są wyłącznie na przypad-

kach poradzieckich⁴⁴. Zwrócił też uwagę na deficyt badań porównawczych. W późniejszych latach, jakby w odpowiedzi na ten apel, powstały takie studia⁴⁵. Zdaniem Pegga nie zdołano jednak jeszcze dostatecznie wypełnić luki badawczej⁴⁶, a jednym z głównych wyzwań wciąż pozostaje uwzględnienie podmiotów spoza obszaru poradzieckiego. Tocząca się do niedawna debata wokół definicji terminu *państwo de facto* została zatem istotnie wypaczona cechami charakterystycznymi wyłącznie dla tych przypadków, takimi jak np. patronat Rosji, izolacja międzynarodowa czy deklaracja niepodległości. Wobec tego wykorzystanie tej kategorii pojęciowej w analizie innych podmiotów, choćby irackiego Kurdystanu czy Somalilandu, wiąże się z koniecznością zajęcia stanowiska w debacie nad koncepcją państw *de facto*.

Większość propozycji definicyjnych podąża za wczesną konceptualizacją Pegga, wskazując, że państwa *de facto* są podmiotami pozbawionymi szerokiego uznania społeczności międzynarodowej i skutecznie odseparowanymi od państw macierzystych⁴⁷. Pegg okazjonalnie zaaprobował też zakwalifikowanie państw *de facto* jako subkategorii szerszego zjawiska określanego terminem *państwa w państwach (states-within-states)*⁴⁸, choć w późniejszych publikacjach nie podtrzymał tego stanowiska, a wspomniana kategoria nie zdobyła szerokiego uznania.

44 D. Lynch, *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*, „International Affairs” 2002, vol. 78, No. 4.

45 Zob.: E. Berg, M. Mölder, *Who Is Entitled to „Earn Sovereignty”? Legitimacy and Regime Support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh*, „Nations and Nationalism” 2012, vol. 18, pt. 3, s. 527–545; L. Broers, *Recognising...*, 59–74; N. Caspersen, *Separatism and Democracy in the Caucasus*, „Survival. Global Politics and Strategy” 2008, vol. 50, issue 4, s. 113–136; P. Kolstø, H. Blakkisrud, *Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States*, „Europe-Asia Studies” 2008, vol. 60, No. 3, s. 483–509; D. Lynch, *Engaging...*, s. 3–171; S. Markedonov, *De facto Statehood in Eurasia: A Political and Security Phenomenon*, „Caucasus Survey” 2015, vol. 3, No. 3, s. 195–206; N. Popescu, *Europe’s Unrecognised Neighbours: The EU in Abkhazia and South Ossetia*, Centre for European Policy Studies, Brussels 2007 (CEPS Working Document, 260); G. M. Yemelianova, *Western Academic Discourse on the Post-Soviet de facto State Phenomenon*, „Caucasus Survey” 2015, vol. 3, No. 3, s. 219–238; J. O’Loughlin, V. Kolossov, G. Toal, *Inside...*

46 S. Pegg, *Twenty...*

47 J. O’Loughlin, V. Kolossov, G. Toal, *Inside...*

48 S. Pegg, *From de facto States to Formal Recognition: State Formation and Political Development*, „International Interactions” 2014, vol. 40, No. 5, s. 38.

Autonomia państw *de facto* – typologia i wyzwania badawcze

Laurence Broers określił kaukaskie państwa *de facto* jako egzystencjalny paradoks – kwestionują bowiem porządek międzynarodowy, naruszając integralność terytorialną, a jednocześnie go powielają poprzez swoje funkcjonowanie oraz dążenie do uzyskania legitymacji międzynarodowej w roli państw⁴⁹. W kontekście niniejszych rozważań istotny jest wniosek Broersa, że państwa *de facto* potrafią redukować wpływ patronów celem realizowania własnej pragmatycznej polityki⁵⁰. Pojawia się zatem pytanie, czy można uporządkować te jednostki pod kątem zakresu ich autonomii wobec patrona⁵¹.

Rozpatrywanie podmiotowości takich jednostek może budzić kontrowersje i zarzuty o sprzyjanie legitymizowaniu działań rzekomych lub prawdziwych separatystów oraz ich patronów. W tym kontekście takie podmioty jak np. Górski Karabach⁵², Abchazja, Osetia Południowa, Naddniestrze i Cypr Północny określane są jako reżimy marionetkowe. Konflikty istniały tam jednak niezależnie od zewnętrznej interwencji, a patron wykorzystał istniejące napięcia do realizacji własnych celów, które w tamtym czasie mogły być postrzegane przez lokalną społeczność jako zbieżne z jej interesem.

Nieco odmienne od pozostałych są przypadki Cypru Północnego i Górskiego Karabachu, które łączył z patronem pozytywny afekt wynikający ze wspólnej tożsamości. Pozwala to konstruować retorykę wspólnego interesu i ułatwia utrzymanie legitymizowanej wewnętrznie kontroli nad sferami społeczno-polityczną, gospodarczą i militarną. W tych przypad-

49 L. Broers, *Recognising...*, s. 59–74.

50 Podobne wnioski przedstawiają m.in.: D. Lynch, *Engaging...*, s. 122; N. Caspersen, *Unrecognized States. The Struggle for Sovereignty in the International System*, Polity Press, Cambridge 2012, s. 153–155.

51 Rafael Biermann zaproponował użyteczną konceptualizację relacji patron–klient w konfliktach o secesję, definiując cztery konstytutywne cechy (współdziałanie, asymetrię, zobowiązania i trwałość) oraz typologię motywów patronów i klientów (ideowe, instrumentalne i normatywne). Zob. R. Biermann, *Conceptualising Patron-Client Relations in Secessionist Conflict. A Research Agenda*, „Territory, Politics, Governance” 2025, vol. 13, No. 1, s. 9–27.

52 W 2023 r. militarna interwencja Azerbejdżanu zakończyła funkcjonowanie tego państwa *de facto*.

kach lokalna populacja wiązała interwencję patrona z kwestiami symbolicznymi oraz subiektywnym przekonaniem o istnieniu żywotnego i trwałego zagrożenia ze strony państwa macierzystego.

Powstanie państwa *de facto* nie zawsze wynika z interwencji zewnętrznego patrona. Co więcej, nie każda interwencja kończąca się proklamacją secesji odzwierciedla rzeczywiste aspiracje lokalnej ludności. Nawet tam, gdzie zadeklarowała ona wolę utworzenia suwerennego państwa i uzyskała w pewnym ograniczonym stopniu uznanie międzynarodowe, jego funkcjonowanie często odbiega od pierwotnych oczekiwań. Stąd wynika potrzeba sklasyfikowania jednostek tego typu w oparciu o genezę ich powstania, funkcję, jaką pełnią w perspektywie patrona, a także rzeczywisty zakres suwerenności wewnętrznej. Poniższa tabela proponuje rozróżnienie między państwami *de facto* a zjawiskami zbliżonymi.

Tabela 3. Uszczegółowienie kategorii państw *de facto* oraz zjawisk zbliżonych

Subkategoria	Przykłady
Samodadne państwa <i>de facto</i>	iracki Kurdystan, Somaliland
Jednostki terytorialne o szerokiej autonomii, rozważające secesję*	Szkocja, Quebec, Katalonia
Instrumentalizowane państwa <i>de facto</i>	Osetia Południowa, Abchazja, Naddniestrze
Pozorne państwa <i>de facto</i> , tj. jednostki powołane w powiązaniu z rodzimymi ambicjami dotyczącymi połączenia z państwem patrona	Cypr Północny, Górski Karabach (Arcach)
Terytoria <i>de facto</i> okupowane	Ługańska Republika Ludowa, Doniecka Republika Ludowa, Republika Krymu (17–18 III 2014)
Jednostki o znacznym deficycie suwerenności wewnętrznej	Palestyna, Sahara Zachodnia

* Szczególny zakres autonomii i aktywności tych podmiotów oraz ich relacje z państwem macierzystym pozwalają opisywać je z użyciem siatki pojęciowej charakterystycznej dla obszaru studiów nad państwami *de facto*

Źródło: oprac. własne

Instrumentalizacja państwa *de facto* nie przesądza o autonomii decyzyjnej jego władz lub jej braku. Rozwój lokalnych instytucji władzy i jej instrumentów może sprawić, że zidentyfikują one różnice interesów, a cele patrona zaczną oceniać jako wyzwanie lub zagrożenie. Różnice te może pogłębiać zarówno dynamika wewnętrzna (np. potrzeby populacji), jak

i zewnętrzna (współpraca z innymi państwami⁵³). Wzrost intensywności interakcji z innymi podmiotami oraz z państwem macierzystym może prowadzić do rozdzwisku z interesem patrona. Co więcej, rozbieżność między początkowymi aspiracjami lokalnej populacji do połączenia z patronem a rzeczywistością funkcjonowania państwa *de facto* może prowadzić do wzrostu frustracji społecznej⁵⁴. Sprzeczność pojawia się wówczas, gdy patron, zamiast legitymizować aneksję (jak Rosja w przypadku Krymu), traktuje państwo *de facto* jedynie jako narzędzie w relacjach z jego państwem macierzystym.

Teoretyczna dyskusja dotycząca zróżnicowania autonomii wśród instrumentalizowanych państw *de facto* wymaga weryfikacji empirycznej. Porównawcze badanie Naddniestrza, Osetii Południowej i Abchazji – trzech bytów pozostających w rosyjskiej orbicie wpływów, lecz wykazujących zaskakująco odmienne profile suwerenności – pozwala zrewidować założenia dotyczące bezpośredniej korelacji między uznaniem międzynarodowym a rzeczywistą niezależnością decyzyjną. Jednym z aspektów, który może pomóc w rozpoznaniu potencjalnych różnic interesów między patronem a państwem *de facto*, jest ocena wskaźników autonomii i niezależności⁵⁵. Można to zaobserwować, porównując posowieckie państwa *de facto*, czyli Naddniestrze, Abchazję i Osetię Południową.

Naddniestrze sprawuje efektywne rządy, ale nie zostało uznane przez żadne suwerenne państwo, łącznie z jego patronem – Rosją. Dokonały tego natomiast inne państwa *de facto* – Osetia Południowa i Abchazja. Suwerenność dwóch ostatnich bytów jest formalnie honorowana przez ich

53 Np. polityka UE wobec państw *de facto*. Zob. T. De Waal, *Enhancing...*

54 W przypadku Górskiego Karabachu doszło do sytuacji, w której lokalne klany osiągnęły wysoką pozycję w strukturach władzy Armenii, przez co nastąpiły znacząca redukcja asymetrii we wzajemnych relacjach oraz sprzężenie interesów bezpieczeństwa obu podmiotów. Po upadku Górskiego Karabachu da się zaobserwować wyraźne zmiany w polityce bezpieczeństwa Armenii. Por. V. Kopeček, *The Nagorno-Karabakh Republic and the Republic of Armenia: Who Instrumentalizes Whom?*, [w:] *De facto States in Eurasia*, ed. V. Kopeček, T. Hoch, Routledge, London 2019.

55 Kristel Vits zoperacjonalizowała i zastosowała cztery wskaźniki – ekonomiczny, polityczno-militarny, społeczno-kulturowy oraz łączność – do porównania autonomii Górskiego Karabachu, Abchazji, Naddniestrza, Cypru Północnego, Kosowa oraz Tajwanu. Zob. K. Vits, *From Nagorno-Karabakh to Taiwan: Measuring Patron-Client Relations of de facto States*, „Territory, Politics, Governance” 2025, vol. 13, No. 1, s. 87–105.

patrona – Rosję, a dodatkowo przez Nikaragwę, Wenezuelę, Nauru i Syrię, więc mogłoby się здаwać, że gdyby legitymację zewnętrzną zmierzyć i przedstawić na skali, to znajdowałyby się na niej wyżej niż Naddniestrze. W praktyce jednak Naddniestrze jest znacznie bardziej zintegrowane z otoczeniem międzynarodowym niż Osetia Południowa i Abchazja. Te dwa ostatnie podmioty są bardziej uzależnione od patrona, co obniża ich suwerenność empiryczną w porównaniu do Naddniestrza, mimo że to pozostaje całkowicie nieuznawane.

Zamiarem Rosji jest utrzymanie *status quo* pomiędzy tymi podmiotami a ich państwami macierzystymi, gdyż uniemożliwia to integrację tych ostatnich ze strukturami UE i NATO⁵⁶. Osetyńcy tymczasem chcą nie tyle przyłączenia do Rosji, ile zjednoczenia z rodakami zamieszkującymi rosyjską Republikę Osetii Północnej (Alanię). Mieszkańcy Naddniestrza w znacznej części przekonani są o przynależności do *rusckiego miru* i w referendum z 2006 r. opowiedzieli się za przyłączeniem do Rosji. Gdyby więc te państwa *de facto* były w pełni sterowane przez patrona, to zabiegałyby raczej o połączenie z państwami macierzystymi na zasadzie autonomii lub federacji, by odgrywać rolę konia trojańskiego i wciągać Gruzję oraz Mołdawię do rosyjskiej strefy wpływów. Dążenie tych podmiotów do uzyskania legitymacji zewnętrznej celem późniejszej integracji z Rosją może być więc interpretowane jako ich autonomiczne zamierzenie, a nie realizacja interesu patrona⁵⁷. Nie ma pewności, czy Rosja ocenia utrzymanie *status quo* jako bardziej korzystną lub realistyczną długoterminową strategię, czy też nie jest w stanie skłonić swoich klientów do porzucenia własnych aspiracji i przyjęcia roli konia trojańskiego.

Empiryczną weryfikację, czy takie podmioty są rzeczywiście bezwolnymi marionetkami patrona, czy mogą realizować własną, choć ograniczoną politykę, podejmują zaledwie pojedyncze opracowania oparte na badaniach terenowych⁵⁸. Wykazują one, że autonomia takich

56 Zob. A. Rogstad, *The Next Crimea? Getting Russia's Transnistria Policy Right*, „Problems of Post-Communism” 2018, vol. 65, No. 1, s. 49–64.

57 Zob. P. Kolstø, *Biting the Hand That Feeds Them? Abkhazia–Russia Client–Patron Relations*, „Post-Soviet Affairs” 2020, vol. 36, No. 2, s. 140–158.

58 N. Caspersen, *Between Puppets and Independent Actors: Kin-State Involvement in the Conflicts in Bosnia, Croatia and Nagorno Karabakh*, „Ethnopolitics” 2008, vol. 7, No. 4, s. 357–372; S. Kamilova, E. Berg, *How...*, s. 151–182.

podmiotów jest zmienna w czasie i zależy od dostępu do zasobów z innych źródeł niż patron (np. diaspory czy własnych zdolności militarnych), spójności lokalnych elit oraz dynamiki relacji z państwem macierzystym i patronem. Zdaniem badaczy państwa *de facto* funkcjonują w spektrum między całkowitą kontrolą patrona a faktyczną niezależnością⁵⁹. W szczególności badania wskazują, że choć podmioty te pozostają zależne od patrona w zakresie bezpieczeństwa i gospodarki, to wykazują zdolność do negocjacji, a czasami uzyskują od patrona koncesje i poszukują alternatywnych źródeł wsparcia.

Okupowane terytoria Ukrainy trudno zakwalifikować do państw *de facto*. Powstanie Donieckiej Republiki Ludowej (DRL) i Ługańskiej Republiki Ludowej (ŁRL) było wyłącznie skutkiem militarnej interwencji Rosji, bez wyraźnego i trwałego związku ze zorganizowanymi aspiracjami miejscowej ludności⁶⁰. Rosja w pełni zintegrowała je gospodarczo i politycznie z własnym aparatem państwowym, więc nie istnieją przesłanki, by rozpatrywać ich materialną podmiotowość. W przeciwieństwie do Naddniestrza, gdzie separacja wynikała z obaw przed polityką tożsamościową Kiszyniowa, DRL i ŁRL nie charakteryzuje samorodny proces samoidentyfikacji własnej odrębności od państwa macierzystego. Wszelkie zaobserwowane przejawy ich samodzielności trudno uznać za samorodne, gdyż stanowią produkt rosyjskiej ingerencji i inspiracji⁶¹.

Niektórzy badacze rozpatrują DRL i ŁRL w kategorii państw *de facto*⁶² ze względu na elastyczność tej koncepcji w analizie relacji patrona z klientem, niemniej ich deficyt materialnej suwerenności i wątpliwa legitymizacja lokalna sugerują określenie ich jako produktu rosyjskiej *maskirowki* (razem z formalnie niepodległą przez jeden dzień tzw. Republiką Krymu). Stanowią one kategorię wymuszonych separatyzmów, skonstruowanych

59 Zob.: K. Vits, *From Nagorno-Karabakh...*; R. Biermann, *Conceptualising...*; E. Berg, E. Kuusk, *What...*, s. 40–49.

60 Analiza wycieku maili Władimira Surkowa, doradcy prezydenta Rosji, ujawnia, że separatyzm DRL i ŁRL został w całości wykreowany przez Rosję. Szerzej zob. S. Hosaka, *Welcome to Surkov's Theater: Russian Political Technology in the Donbas War*, „Nationalities Papers” 2019, vol. 47, No. 5, s. 750–773.

61 Tamże.

62 Zob. I. Marandici, A. Leşanu, *The Political Economy of the Post-Soviet de facto States: A Paired Comparison of Transnistria and the Donetsk People's Republic*, „Problems of Post-Communism” 2021, vol. 68, No. 4, s. 339–351.

jako narzędzie osłabiania państw macierzystych i utrudniania im integracji ze strukturami zachodnimi – celu realizowanego przez Rosję zarówno wobec Ukrainy, jak też Mołdawii i Gruzji. Ze względu na brak samorodnych aspiracji DRL i ŁRL nie zostały włączone do poniższej tabeli porównawczej. Ilustruje ona przypadki, w których funkcjonowanie państwa *de facto* ma historyczne, społeczne lub polityczne tło. DRL i ŁRL stanowią tu kategorię pomocniczą – przykład, który przez swoją sztuczność uwydatnia specyfikę państw *de facto*.

Tabela 4. Konteksty genezy wybranych państw de facto

Kontekst	Państwo de facto			
	iracki Kurdystan (do 2005)	Region Kurdystanu (od 2005)	Somaliland	Naddniestrze
Ustrój państwa macierzystego	scentralizowany	formalnie federalny	pierwotnie scentralizowany, obecnie federalny	scentralizowany
Tożsamość państwa macierzystego	sunnicko-arabska, panarabizm	iracka <i>in statu nascendi</i> , szyicki panislamizm, trybalizm	pansomalijska, islamizm, trybalizm	panrumuńska
Aktor decydujący o włączeniu w granice państwa macierzystego	państwo kolonialne (Wielka Brytania)	Rząd Regionu Kurdystanu	Rząd Somalilandu w porozumieniu z państwem kolonialnym (Wielką Brytanią)	państwo kolonialne (Rady Najwyższe Ukraińskiej SRR i ZSRR)
Metoda włączenia w granice państwa macierzystego	arbitralna (brak plebiscytu, brak przesłanek historycznych i kulturowo-etnicznych)	negocjacje między Rządem Regionalnym Kurdystanu a Tymczasową Iracką Radą Zarządzającą	unia między dwoma państwami pokolonialnymi poprzedzona referendum z 1961 r. (spór o ocenę jego realizacji); przesłanki kulturowo-etniczne	arbitralna (brak plebiscytu, brak przesłanek historycznych i kulturowo-etnicznych)
Motywacje włączenia w granice państwa macierzystego	zewnętrzne: interes państwa kolonialnego (Wielkiej Brytanii) związany z eksploatacją złóż ropy naftowej i zabezpieczeniem dochodów kolonii przekształconej w państwo zależne (Irak)	zewnętrzne: interes ekonomiczny i interes regionalnego kompleksu bezpieczeństwa (Turcji, Iranu i Syrii);	zewnętrzne: interes państw kolonialnych (Wielkiej Brytanii i Włoch) związany z procesem dekolonizacji;	zewnętrzne: realizacja interesu państwa kolonialnego (ZSRR) poprzez osłabianie tożsamości rumuńskiej*

Kontekst	Państwo <i>de facto</i>			
	iracki Kurdystan (do 2005)	Region Kurdystanu (od 2005)	Somaliland	Naddniestrze
Motywacje włączenia w granice państwa macierzystego <i>cd.</i>		wewnętrzny: bezpieczeństwo od zewnętrznej agresji oraz rozwój potencjału państwa <i>de facto</i> (politycznego, ekonomicznego, militarnego, społecznego)	wewnętrzne: interes elit politycznych Somali Brytyjskiego i Somali Włoskiego, zagrożenie ze strony Etiopii	
Geneza zamiaru lub aktu secesji	arbitralne włączenie Południowego Kurdystanu do Iraku przez Wielką Brytanię, potrzeba samostanowienia, totalitarne rządy partii Baas (czystki etniczne i arabizacja)	spór o interpretację i realizację zapisów konstytucji Republiki Iraku, instrumentalizacja zamiaru secesji (przestała być reakcją na żywotne zagrożenie)	konflikt spowodowany wymuszeniem legitymizacji władzy przez państwo macierzyste	obawa przed inkorporacją Mołdawii do Rumunii i romanizacją rosyjskojęzycznej ludności Naddniestrza

* Podobny cel miało utworzenie państwa macierzystego, tj. Mołdawskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej

Źródło: oprac. własne

Powyższa tabela wskazuje na rolę wewnętrznych czynników w genezie państw *de facto*. Różnicę stanowi tu przede wszystkim charakter państwa macierzystego i jego polityka tożsamościowa. W skonsolidowanych demokracjach społeczności odrębne od dominującej podejmują raczej działania pokojowe, przeprowadzają referenda i funkcjonują w neutralnym lub sprzyjającym porządku prawnym. Ewentualne postulaty rozszerzenia autonomii lub secesji najczęściej nie zyskują wystarczającego poparcia społecznego ze względu na ryzyko, jakie za sobą niosą. W przypadku demokracji nieskonsolidowanych i państw niedemokratycznych starania takich grup w większości przypadków związane są z potrzebą ochrony własnej tożsamości etnicznej przed asymilacją lub nawet fizyczną eksterminacją, więc częściej przybierają formę walki zbrojnej. Odmienny od pozostałych jest przypadek Somalilandu, gdzie załazek konfliktu dotyczył podziału władzy centralnej wewnątrz wspólnoty etnicznej o ugruntowanej kolonialnym doświadczeniem odrębności politycznej i klanowej. Głównym kontekstem tych konfliktów była niezaspokojona potrzeba takiego uczestnictwa w sprawowaniu władzy, które gwarantowałoby zachowanie politycznej samodziel-

ności zmarginalizowanej grupy, czego nie dało się pogodzić z potrzebą zachowania pozycji drugiej grupy – uprzywilejowanej w scentralizowanym rządzie państwa macierzystego. Niezależnie od wewnętrznych przyczyn secesji najbardziej dotkliwe dla państw *de facto* jest jednak izolowanie ich przez państwa macierzyste⁶³.

W dążeniach państwa *de facto* do uznania międzynarodowego można wyróżnić dwa główne działania – deklarację niepodległości bez zgody państwa macierzystego (jednostronną, np. w Naddniestrzu, lub wielostronną, np. Kosowa) oraz referendum niepodległościowe (jednostronne w irackim Kurdystanie i Katalonii w 2017 r., w Szkocji w 2014 oraz w Quebecu w latach 1980 i 1995, a także konsensualne w Timorze Wschodnim w 1999 r.). Niepodległość przyniosło jedynie referendum w Timorze Wschodnim. Choć jego bezpośrednie konsekwencje były fatalne (interwencja militarna Indonezji), to fakt, że zostało zrealizowane pod nadzorem ONZ, umożliwił zaangażowanie sił pokojowych oraz międzynarodową mediację prowadzącą do uznania niepodległości przez państwo macierzyste i społeczność międzynarodową.

Efektywna secesja, tzn. nieprowadząca do międzynarodowej izolacji, wymaga zaangażowania społeczności międzynarodowej. W prawie międzynarodowym nie funkcjonuje mechanizm, który umożliwiałby samodzielną secesję. Wymagana jest akceptacja państwa macierzystego lub jak w pojedynczym przypadku Kosowa – znacznej części społeczności międzynarodowej. Współczesne państwa interpretują akt secesji w odniesieniu do prawa państwa macierzystego. Jeśli jest nielegalna, to uznanie takiej jednostki politycznej za suwerenne państwo stoi w sprzeczności z zasadą wzajemnego poszanowania integralności terytorialnej. Jednostka polityczna dążąca do uzyskania międzynarodowego uznania bez zgody państwa macierzystego jest izolowana przez społeczność międzynarodową.

Praktyka wskazuje jednak, że większość z państw *de facto*, które samodzielnie ogłosiły secesję, mogło nie mieć lub nie dostrzegać innej możliwości,

63 W niektórych okolicznościach państwo macierzyste aprobuje współpracę innych podmiotów z państwem *de facto*. Szerzej zob. M. Kosienkowski, *Współpraca...*, s. 72–76. Przykładowo Gruzja i Mołdawia w niektórych sytuacjach zabiegają o nieformalne kontakty innych aktorów, np. UE, z ich państwami *de facto*. Zob.: N. Caspersen, *Degrees of Legitimacy: Ensuring Internal and External Support in the Absence of Recognition*, „Geoforum” 2015, vol. 66, s. 189; E. Berg, S. Pegg, *Scrutinizing...*, s. 1–7.

na przykład ze względu na subiektywne poczucie zagrożenia dla fizycznego przetrwania danej grupy ludności ze strony państwa macierzystego. Brak wystarczających sił i środków do samodzielnego zapewnienia jej ochrony skłaniał do akceptacji patronatu zewnętrznego mocarstwa. Można to interpretować jako asymetryczną wymianę korzyści: patron zapewnia takiej jednostce bezpieczeństwo w zamian za możliwość realizacji własnych celów politycznych, np. wobec państwa macierzystego. Oficjalna deklaracja secesji w trakcie konfliktu z państwem macierzystym uniemożliwia państwu *de facto* uzyskanie szerokiej zewnętrznej legitymacji. W interpretacji patrona secesja klienta jest wydarzeniem korzystnym, gdyż gwarantuje jego izolację, a tym samym zwiększa efektywność kontroli operacyjnej nad taką jednostką. Przy założeniu pewnego stopnia autonomii decyzyjnej przywództwa np. Abchazji czy Osetii Południowej deklaracja secesji i w konsekwencji uzależnienie od patrona mogły być akceptowalną w danych okolicznościach ceną gwarancji bezpieczeństwa świadczonych przez Rosję.

Jednostronna deklaracja niepodległości skutkuje międzynarodową izolacją. Nawet jeśli secesja nie jest skutkiem konfliktu zbrojnego lokalnej ludności z państwem macierzystym, to zwiększa ryzyko przemocy. Zdarzają się przypadki udanej, aczkolwiek kosztownej, siłowej reintegracji państwa *de facto* przez państwo macierzyste, czego przykładami są Republika Serbskiej Krajiny, Ilam i Czeczenia. W przypadkach posowieckich częściej dochodziło do zbrojnej interwencji suwerennego państwa – patrona, który deklarował zamiar obrony separatystycznego podmiotu. Zewnętrzna interwencja zapewniła przetrwanie lokalnego reżimu politycznego kosztem jego samodzielności politycznej w wymiarze zewnętrznym. Zaangażowanie patrona uniemożliwiło konstruktywne rozwiązanie konfliktu z państwem macierzystym, gdyż to oprócz ustępstw na rzecz secesjonisty musiałoby poświęcić część swojej suwerenności. Ta konsekwencja zewnętrznej interwencji i wynikająca z niej rola klienta może być akceptowana przez lokalną populację, wśród której panuje pozytywny afekt wobec patrona. Z tego powodu lokalny reżim może bagatelizować lub ignorować długoterminowe koszty utrzymywania odrębności politycznej tą drogą.

Wskazane wyżej przypadki są wyraziste – podmiot zadeklarował secesję i w konsekwencji jest izolowany przez społeczność międzynarodową. Nie wszystkie państwa *de facto* mają jednak patrona i nie każde było zmuszone zadeklarować secesję lub uznało to za korzystne. W przypadku irackiego Kurdystanu wyraźny zamiar secesji i powołania suwerennego pań-

stwa umożliwia zakwalifikowanie go do grona państw *de facto* od momentu utworzenia Rządu Regionu Kurdystanu w 1992 r. Brak wyraźnej deklaracji secesji pozwala mu unikać międzynarodowej izolacji i występować w roli Rządu Regionalnego Kurdystanu, który stanowi część federalnego Iraku. Nie oznacza to braku aspiracji niepodległościowych, a raczej wskazuje na pragmatyzm – unikanie izolacji.

Większość badaczy uważa, że dążenie do zdobycia uznania międzynarodowego jest główną cechą charakteryzującą państwa *de facto*⁶⁴. Można wyróżnić dwa odmienne stanowiska wobec wykorzystywania tej cechy jako kryterium kwalifikowania poszczególnych podmiotów do tego grona. Pierwsze, klasyczne, uznaje, że jedynie podmioty, które oficjalnie zadeklarowały secesję od państwa macierzystego, mogą być państwami *de facto*⁶⁵. Są to byty izolowane przez społeczność międzynarodową. Drugie stanowisko, współczesne, dopuszcza możliwość zakwalifikowania do tej grupy podmiotów, które nie ogłosiły formalnej secesji, ale nie ma wątpliwości co do ich aspiracji niepodległościowych⁶⁶. Sama istota przedmiotu badań, którym jest funkcjonowanie podmiotów wbrew normom prawa międzynarodowego, wskazuje na konieczność poszukiwania ram definicyjnych w empirii. Wymóg formalnej secesji należy uznać za element archaiczny w praktyce identyfikowania państw *de facto*. Stosowanie go mogło być jednak uzasadnione stanem badań na przełomie XX i XXI w. oraz niedostateczną znajomością innych przypadków.

Wnioski i perspektywy badawcze

Analiza literatury pozwala na sformułowanie kilku kluczowych wniosków teoretycznych i koncepcyjnych. Po pierwsze, koncepcja zaproponowana przez Scotta Pegga pozostaje teoretycznym fundamentem badań nad państwami *de facto* mimo upływu niemal trzech dekad od jej sformułowania. Wypracowana siatka pojęciowa stanowi użyteczne narzędzie analityczne,

64 Por.: S. M. Pegg, *De facto...*, s. 1–3; D. Lynch, *Engaging...*, s. 3–16; J. McGarry, *Foreword: De facto States and the International Order*, [w:] *De facto States. The Quest...*, s. ix–x.

65 Zob.: S. M. Pegg, *International Society and the de facto State*, Ashgate, Aldershot 1998; H. Blakkisrud, P. Kolstø, *Dynamics of de facto Statehood: The South Caucasian de facto States between Secession and Sovereignty*, „Southeast European and Black Sea Studies” 2012, vol. 12, issue 2; M. Kosienkowski, *The Gagauz Republic...*

66 Zob.: N. Caspersen, *Unrecognized...*, s. 9–11; S. Pegg, *From de facto...*, s. 38.

z powodzeniem adaptowane do nowych przypadków – pod warunkiem, że nie jest traktowana jako ścisła definicja, ale zbiór conceptualnych obserwacji. Po drugie, definiowanie państw *de facto* wymaga uwzględnienia ich empirycznej różnorodności, szczególnie w odniesieniu do podmiotów, które choć nie proklamowały niepodległości, w sposób zorganizowany i konsekwentnie dążą do pełnej, powszechnie uznanej suwerenności. Państwo *de facto* to zatem jednostka terytorialno-polityczna, która:

1. sprawuje efektywne rządy na określonym terytorium, dysponując podstawowymi atrybutami państwowości (funkcjonującą administracją, aparatem bezpieczeństwa oraz władzą nad terytorium, populacją i zasobami), mimo że nie jest powszechnie uznawana za suwerenne państwo;
2. dąży do uzyskania lub utrzymania odrębności politycznej od państwa macierzystego, co niekoniecznie musi być wyrażone poprzez formalną deklarację niepodległości, a może się przejawiać w obserwowalnych ambicjach i praktyce funkcjonowania.

Po trzecie, należy wyraźnie rozróżnić samorodne państwa *de facto*, których istnienie wynika z tożsamości i politycznych aspiracji lokalnej populacji, od terytoriów okupowanych, które odegrały rolę państw *de facto* wyłącznie w celu manipulowania debatą prawnomiędzynarodową na rzecz faktycznej aneksji. Obie te kategorie stanowią przeciwległe bieguny, między którymi mieszczą się kategorie instrumentalizowanych i pozornych państw *de facto*, z których pierwsze zachowują pewną odrębność tożsamościową od państwa patrona, a w przypadku drugich istnieją przesłanki wskazujące, że mogą samorodnie dążyć do inkorporacji przez patrona ze względu na wspólną tożsamość etniczną.

Z analizy literatury wynika również kilka istotnych obserwacji na temat stanu i perspektyw badań nad państwami *de facto*. Po pierwsze, dominacja przypadków poradzieckich w literaturze przedmiotu ograniczyła rozwój teorii. Studia porównawcze uwzględniające takie podmioty jak Somaliland, iracki Kurdystan czy Tajwan mogą istotnie wzbogacić wiedzę na temat mechanizmów funkcjonowania państw *de facto* i ich relacji z otoczeniem międzynarodowym. Po drugie, potrzebne są dalsze badania nad autonomią decyzyjną państw *de facto* wobec ich patronów oraz nad długoterminowymi strategiami przetrwania. Szczególnie istotne wydaje się zbadanie przypadków podmiotów, które funkcjonują bez wyraźnego patronatu zewnętrznego. Przyszłe studia powinny się koncentrować na analizie porównawczej ze wsparciem systematycznych badań terenowych i obejmować nie

tylko zakres rzeczywistej autonomii wobec patronów, ale również mechanizmy legitymizacji wewnętrznej oraz aktywność tych jednostek w przestrzeni informacyjnej⁶⁷.

Głównym kontekstem powstawania państw *de facto* jest konflikt zbrojny pomiędzy populacją tych podmiotów a państwem macierzystym. Jeśli przyjąć, że przywództwo społeczności aspirującej do samostanowienia kieruje się racjonalnymi przesłankami, warto zwrócić uwagę na podmioty, które wybrały inne strategie przetrwania niż formalny akt secesji. Należą do nich m.in. regiony federalne oraz autonomie funkcjonujące w dojrzałych systemach demokratycznych. Wskazuje to, że deklaracje secesji mogą być postrzegane jako wynik niesprawności państw macierzystych, którym w przypadkach państw poradzieckich towarzyszyła zewnętrzna ingerencja.

Nie wszystkie podmioty tego typu zdołały przetrwać i z czasem zostały w pełni inkorporowane, jak Ilam przez Sri Lankę⁶⁸, lub pozornie, jak Puntland przez Somalię. Inne trwają wyłącznie dzięki ochronie świadczonej przez patrona (np. Naddniestrze i Cypr Północny) lub samodzielnie dzięki determinacji, wykorzystaniu sprzyjających okoliczności i zdolnościom adaptacyjnym (np. Somaliland, Tajwan i iracki Kurdystan). Stanowią one wyzwanie nie tylko dla międzynarodowego porządku polityczno-prawnego, ale również dla wielu badań z obszaru nauk społecznych, które dotyczą mobilizacji etnicznej, przemocy, demokratyzacji, teorii i praktyki legitymizacji państw oraz suwerenności.

67 Por. R. Kupiecki, F. Bryjka, T. Chłoń, *Dezinformacja międzynarodowa. Pojęcie, rozpoznanie, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2022.

68 D. O'Driscoll, I. Costantini, S. Al, *Federal versus Unitary States: Ethnic Accommodation of Tamils and Kurds*, „Nationalism and Ethnic Politics” 2020, vol. 26, No. 4, s. 351–368.

Bibliografia

- Andrade Barroso J. P. de, *Uznanie państwa w świetle prawa międzynarodowego*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1994.
- Antonowicz L., *Państwa i terytoria. Studium prawnomiędzynarodowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
- Berg E., *Bridging the Divide between Parent States and Secessionist Entities: A New Perspective for Conflict Management?*, „Space and Polity” 2018, vol. 22, No. 1.
- Berg E., *Parent States versus Secessionist Entities: Measuring Political Legitimacy in Cyprus, Moldova and Bosnia & Hercegovina*, „Europe-Asia Studies” 2012, vol. 64, No. 7.
- Berg E., Kuusk E., *What Makes Sovereignty a Relative Concept? Empirical Approaches to International Society*, „Political Geography” 2010, vol. 29, issue 1.
- Berg E., Mölder M., *Who Is Entitled to „Earn Sovereignty”? Legitimacy and Regime Support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh*, „Nations and Nationalism” 2012, vol. 18, pt. 3.
- Berg E., Pegg S., *Scrutinizing a Policy of „Engagement without Recognition”: US Requests for Diplomatic Actions with de facto States*, „Foreign Policy Analysis” 2018, vol. 14, issue 3.
- Berg E., Toomla R., *Forms of Normalisation in the Quest for de facto Statehood*, „International Spectator” 2009, vol. 44, No. 4.
- Biermann R., *Conceptualising Patron-Client Relations in Secessionist Conflict. A Research Agenda*, „Territory, Politics, Governance” 2025, vol. 13, No. 1.
- Blakkisrud H., Kolstø P., *Dynamics of de facto Statehood: The South Caucasian de facto States between Secession and Sovereignty*, „Southeast European and Black Sea Studies” 2012, vol. 12, issue 2.
- Broers L., *Recognising Politics in Unrecognised States: 20 Years of Enquiry into the de facto States of the South Caucasus*, „Caucasus Survey” 2013, vol. 1, No. 1.
- Byman D., King C., *The Mystery of Phantom States*, „The Washington Quarterly” 2012, vol. 35, No. 3.
- Caspersen N., *Between Puppets and Independent Actors: Kin-State Involvement in the Conflicts in Bosnia, Croatia and Nagorno Karabakh*, „Ethnopolitics” 2008, vol. 7, No. 4.
- Caspersen N., *Degrees of Legitimacy: Ensuring Internal and External Support in the Absence of Recognition*, „Geoforum” 2015, vol. 66.
- Caspersen N., *Making Peace with de facto States*, [w:] *Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, ed. M. Riegl, B. Doboš, Springer, Cham 2017.
- Caspersen N., *Playing the Recognition Game: On Kin-State Involvement in de facto State Formation and Maintenance*, „Ethnopolitics” 2012, vol. 11, No. 4.
- Caspersen N., *Separatism and Democracy in the Caucasus*, „Survival. Global Politics and Strategy” 2008, vol. 50, issue 4.
- Caspersen N., *Unrecognized States. The Struggle for Sovereignty in the International System*, Polity Press, Cambridge 2012.

- Convention on the Rights and Duties of States*, „Yale Law School. Lillian Goldman Law Library” [online, dostęp: 1 VII 2025]: <https://avalon.law.yale.edu/20th_century/intamo3.asp>.
- Cooley A., Mitchell L. A., *Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States*, „The Washington Quarterly” 2010, vol. 33, No. 4.
- De facto States in Eurasia*, ed. V. Kopeček, T. Hoch, Routledge, London 2019.
- De facto States Research Unit*, „University of Tartu” [online, dostęp: 1 III 2025]: <<https://defactostates.ut.ee>>.
- De facto States. The Quest for Sovereignty*, ed. T. Bahcheli, B. Bartmann, H. Srebrnik, Routledge, New York 2004.
- De Waal T., *Enhancing the EU's Engagement with Separatist Territories*, „Carnegie Europe” 2017, vol. 17.
- Dynia E., *Uznanie państwa powstałego w drodze secesji*, [w:] *Państwo i terytorium w prawie międzynarodowym*, red. J. Menkes, E. Cała-Wacinkiewicz, Wydawnictwo „C. H. Beck”, Warszawa 2015.
- Dynia E., *Uznanie państwa w prawie międzynarodowym. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017.
- The Expansion of International Society*, ed. A. Watson, H. Bull, Clarendon Press, Oxford University Press, Oxford–New York 1984.
- Florea A., *De facto States in International Politics (1945–2011): A New Data Set*, „International Interactions” 2014, vol. 40, No. 5.
- Florea A., *De facto States: Survival and Disappearance (1945–2011)*, „International Studies Quarterly” 2017, vol. 61, No. 2.
- Geldenhuis D., *Contested States in World Politics*, Palgrave Macmillan, New York 2009.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Lexis Nexis, Warszawa 2003.
- Grzybowski J., *The Paradox of State Identification: De facto States, Recognition, and the (Re-)production of the International*, „International Theory” 2019, vol. 11, issue 3.
- Grzybowski J., *To Be or Not to Be: The Ontological Predicament of State Creation in International Law*, „European Journal of International Law” 2017, vol. 28, No. 2.
- Harvey J., Stansfield G., *Theorizing Unrecognized States: Sovereignty, Secessionism, and Political Economy*, [w:] *Unrecognized States in the International System*, ed. N. Caspersen, G. Stansfield, Routledge, London 2010.
- Hosaka S., *Welcome to Surkov's Theater: Russian Political Technology in the Donbas War*, „Nationalities Papers” 2019, vol. 47, No. 5.
- Ivanel B., *Puppet States: A Growing Trend of Covert Occupation*, [w:] *Yearbook of International Humanitarian Law* 2015, vol. 18, ed. T. D. Gill, T. McCormack, R. Geiss, Springer, [b.m.w.] 2016.
- Jackson R. H., *Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World*, „International Organization” 1987, vol. 41, No. 3.

- Jellinek G., *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl., Hrsg. W. Jellinek, Verlag von O. Häring, Berlin 1914.
- Kamilova S., Berg E., *How Can de facto State Be Distinguished from the Puppet State? Analysis of Transnistrian-Russian Relations and Dependences*, „The Estonian Foreign Policy Yearbook” 2011.
- Kelsen H., *General Theory of Law & State*, Transaction Publishers, New Brunswick–London 2006.
- Ker-Lindsay J., *Engagement without Recognition: The Limits of Diplomatic Interaction with Contested States*, „International Affairs” 2015, vol. 91, No. 2.
- Ker-Lindsay J., Berg E., *Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States*, „Ethnopolitics” 2018, vol. 17, No. 4.
- King C., *The Benefits of Ethnic War: Understanding Eurasia's Unrecognized States*, „World Politics” 2001, vol. 53, No. 4.
- Klafkowski A., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Kolossov V., O'Loughlin J., *Pseudo-States as Harbingers of Global conflict?*, „Eurasian Geography and Economics” 2006, vol. 39, issue 2.
- Kolstø P., *Authoritarian Diffusion, or the Geopolitics of Self-Interest? Evidence from Russia's Patron–Client Relations with Eurasia's de facto States*, „Europe-Asia Studies” 2020, vol. 72, No. 6.
- Kolstø P., *Biting the Hand That Feeds Them? Abkhazia–Russia Client–Patron Relations*, „Post-Soviet Affairs” 2020, vol. 36, No. 2.
- Kolstø P., *The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States*, „Journal of Peace Research” 2006, vol. 43, No. 6.
- Kolstø P., *What's in a Name? „De facto States”, Terminological Choices and Normative Consequences*, „Pathways to Peace and Security” 2022, No. 1.
- Kolstø P., Blakkisrud H., *Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States*, „Europe-Asia Studies” 2008, vol. 60, No. 3.
- Kondrakiewicz D., *Państwo*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Kopeček V., *The Nagorno-Karabakh Republic and the Republic of Armenia: Who Instrumentalizes Whom?*, [w:] *De facto States in Eurasia*, ed. V. Kopeček, T. Hoch, Routledge, London 2019.
- Kosienkowski M., *Four Problems of de facto State Studies: A Central European Perspective*, „Polish Political Science Yearbook” 2023, vol. 52, issue 1.
- Kosienkowski M., *The Gagauz Republic: Internal Dynamics of de facto Statehood*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K: Politologia” 2018, t. 24, nr 1.
- Kosienkowski M., *Quasi-państwo w stosunkach międzynarodowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, t. 38, nr 3–4.
- Kosienkowski M., *Współpraca społeczności międzynarodowej z państwami de facto*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2018.

- Kosienkowski M., Ženková Rudincová K., *Client de facto States and Quasi-Patrons: Insights from the Relationship between Somaliland and Ethiopia*, „Ethnopolitics” 2024, vol. 23, No. 2.
- Kupiecki R., Bryjka F., Chłoń T., *Deinformacja międzynarodowa. Pojęcie, rozpoznanie, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2022.
- Kursani Sh., *Reconsidering the Contested State in Post-1945 International Relations: An Ontological Approach*, „International Studies Review” 2021, vol. 23, No. 3.
- Kuźniar R., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, [w:] *Stosunki międzynarodowe – geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
- Kuźniar R., *Porządek międzynarodowy. Perspektywa ontologiczna*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2019.
- Kyris G., *Sovereignty and Engagement without Recognition: Explaining the Failure of Conflict Resolution in Cyprus*, „Ethnopolitics” 2018, vol. 17, No. 4.
- Legucka A., *Wykorzystanie quasi-państw w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, t. 8 (44), nr 1.
- Lynch D., *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and de facto States*, US Institute of Peace Press, Washington 2004.
- Lynch D., *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*, „International Affairs” 2002, vol. 78, No. 4.
- Marandici I., Leşanu A., *The Political Economy of the Post-Soviet de facto States: A Paired Comparison of Transnistria and the Donetsk People's Republic*, „Problems of Post-Communism” 2021, vol. 68, No. 4.
- Markedonov S., *De facto Statehood in Eurasia: A Political and Security Phenomenon*, „Caucasus Survey” 2015, vol. 3, No. 3.
- McGarry J., *Foreword: De facto States and the International Order*, [w:] *De facto States. The Quest for Sovereignty*, ed. T. Bahcheli, B. Bartmann, H. Srebrnik, Routledge, New York 2004.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Natali D., *The Kurdish Quasi-State: Leveraging Political Limbo*, „The Washington Quarterly” 2015, vol. 38, No. 2.
- O'Driscoll D., Costantini I., Al S., *Federal versus Unitary States: Ethnic Accommodation of Tamils and Kurds*, „Nationalism and Ethnic Politics” 2020, vol. 26, No. 4.
- O'Loughlin J., Kolossov V., Toal G., *Inside Abkhazia: Survey of Attitudes in a de facto State*, „Post-Soviet Affairs” 2011, vol. 27, No. 1.
- Oppenheim L. F. L., *International Law. A Treatise*, vol. 1: *Peace*, ed. H. Lauterpacht, Longmans, Green and Co, London–New York–Toronto 1955.
- The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*, ed. W. R. Thompson, Oxford University Press, Oxford 2017.
- Palani K., Khidir J., Dechesne M., Bakker E., *De facto States Engagement with Parent States: Kurdistan's Engagement with the Iraqi Government*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2021, vol. 48, No 4.

- Państwo i terytorium w prawie międzynarodowym*, red. J. Menkes, E. Cała-Wacinkiewicz, Wydawnictwo „C. H. Beck”, Warszawa 2015.
- Pegg S., *De facto States in the International System*, Institute of International Relations The University of British Columbia, [b.m.w.] 1998 (Working Paper, 21).
- Pegg S., *From de facto States to Formal Recognition: State Formation and Political Development*, „International Interactions” 2014, vol. 40, No. 5.
- Pegg S., *Twenty Years of de facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects*, [w:] *The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*, ed W. R. Thompson, Oxford University Press, Oxford 2017.
- Pegg S. M., *International Society and the de facto State*, Ashgate, Aldershot 1998.
- Pegg S. M., *On the Margins: International Society and the de facto State*, University of British Columbia, [b.m.w.] 1997: <<http://hdl.handle.net/2429/7426>> [dostęp: 1 III 2025].
- Pegg S., Berg E., *Lost and Found: The WikiLeaks of de facto State – Great Power Relations*, „International Studies Perspectives” 2016, t. 17, issue 3.
- Pelczynska-Nalecz K., Strachota K., Falkowski M., *Para-States in the Post-Soviet Area from 1991 to 2007*, „International Studies Review” 2008, vol. 10, issue 2.
- Popescu N., *Europe's Unrecognised Neighbours: The EU in Abkhazia and South Ossetia*, Centre for European Policy Studies, Brussels 2007 (CEPS Working Document, 260).
- Popiuk-Rysińska I., *Uczestnicy stosunków międzynarodowych, ich interesy i oddziaływania*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
- Rafaat A., *Kurdistan in Iraq. The Evolution of a Quasi-State*, Routledge, London–New York 2018.
- Rogstad A., *The Next Crimea? Getting Russia's Transnistria Policy Right*, „Problems of Post-Communism” 2018, vol. 65, No. 1.
- Skarżyński R., *Anarchia i policentryzm. Elementy teorii stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2006.
- Sobczyński M., *Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2006.
- Spears I. S., *States-within-States: An Introduction to Their Empirical Attributes*, [w:] *States-within-States. Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, ed. P. Kingston, I. S. Spears, Palgrave Macmillan, New York 2004.
- Stanisławski B. H., *Para-States, Quasi-States, and Black Spots*, „International Studies Review” 2008, vol. 10, issue 2.
- States-within-States. Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*, ed. P. Kingston, I. S. Spears, Palgrave Macmillan, New York 2004.
- Stosunki międzynarodowe – geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
- Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

- Szmulik B., Żmigrodzki M., *Pojęcie, sposoby definiowania oraz cechy państwa*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Toomla R., *Charting Informal Engagement between de facto States: A Quantitative Analysis*, „Space and Polity” 2016, vol. 20, No. 3.
- Toomla R., *De facto States in the International System: Conditions for (In-)formal Engagement*, University of Tartu Press, Tartu 2013 (Dissertationes Rerum Politicarum Universitatis Tartuensis, 10).
- Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, ed. M. Riegl, B. Doboš, Springer, Cham 2017.
- Unrecognized States in the International System*, ed. N. Caspersen, G. Stansfield, Routledge, London 2010.
- Vits K., *From Nagorno-Karabakh to Taiwan: Measuring Patron-Client Relations of de facto States*, „Territory, Politics, Governance” 2025, vol. 13, No. 1.
- Weber M., *Politik als Beruf*, Verlag von Duncker & Humboldt, München–Leipzig 1926.
- Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Yearbook of International Humanitarian Law* 2015, vol. 18, ed. T. D. Gill, T. McCormack, R. Geiss, Springer, [b.m.w.] 2016.
- Yemelianova G. M., *Western Academic Discourse on the Post-Soviet de facto State Phenomenon*, „Caucasus Survey” 2015, vol. 3, No. 3.
- Zaręba S., *Skutki braku uznania państwa w świetle prawa międzynarodowego*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2020.